

UDK 003.071 (497.16 Boka Kotorska)
930.85 (497.16 Boka Kotorska) "04/14"
Izvorni znanstveni članak
Primljen: 25. 04. 2006.
Prihvaćen za tisak: 27. 10. 2006.

MILENKO LONČAR
Sveučilište u Zadru
Odjel za klasičnu filologiju
Obala kralja Petra Krešimira IV. 2, HR – 23000 Zadar

DVA NATPISA IZ BOKE S IMENOM BISKUPA IVANA

U kotorskom natpisu autor predlaže popravke dosadašnjih čitanja, ponajprije Kovačevićeva, čime se vraća usklađenost godine s indikcijom; interpretacija time dobiva na uvjerljivosti.

Na dosad nerazumljivu početku natpisa iz Bijele vidi mogućnost prepoznavanja carske titule, a vjerojatno i imena samog cara, Nikefora I.

Oba se natpisa na taj način međusobno podupiru i potvrđuju shvaćanje da se doista radi o istom, kako izgleda, vrlo poduzetnom biskupu s početka 9. stoljeća.

KLJUČNE RIJEČI: *Epigrafija, srednji vijek, Boka Kotorska, biskup Ivan, car Nikefor I.*

Uz ostala područja klasične filologije prof. Glavičić gotovo čitav radni vijek predaje i Starolatinske natpise, antologiju tekstova koji izvrsno osvjetljaju stadije u razvoju latinskog jezika, i to, rekao bih, s posebnim užitkom, jer na živim primjerima može studentima pokazati ono o čemu teoretski govori latinska historijska gramatika. Za srednjovjekovne pak epigrafe najčešće je bio stručni konzultant zainteresiranim kolegama (gdje se ubrajam i sam, te mu u ovoj prilici srdačno zahvaljujem) ili član povjerenstava magistrandima i doktorandima, a njegov prijevod stihova prokonzula Grgura sa starog ciborija iz zadarske katedrale godinama osvaja ljepotom posjetitelje Arheološkog muzeja.

Nasljeđujući na neki način slavjenikovu raspoloživost prema suradnji s kolegama iz srodnih struka "uvučen" sam i osobno u latinsku epigrafiju, ali srednjovjekovnu. Tako je i poticaj za ponovno čitanje natpisâ biskupa Ivana došao iz kruga povjesničara umjetnosti.¹

Poznati su ulomci dvaju spomenika s biskupovim imenom, jednoga vjerojatno iz staroga Svetog Tripuna u Kotoru, dok su ostatci drugog uzidani u fasadu crkve svetog Petra u Bijeloj.

¹ Riječ je o kolegi Pavuši Vežiću iz Zadra i kolegici Zorici Čubrović iz Kotora.

KOTORSKI NATPIS

Koliko se zna, kotorski je natpis prvi pročitao Frano Radić. Obavijest o tome donosi Ivo Stjepčević (1938: 65, bilj. 13), no ne kaže je li Radić objavio svoje čitanje i gdje, ako jest. Prilično drugačije natpis je razumio Jovan Kovačević (1955, 2-3; 1963: 150; 1967: 370-371 i slika 61). Jedna inačica objelodanjena je i u katalogu izložbe *Hrvati i Karolinzi* (2000: 124).

Slika 1: kotorski natpis; fotografija: P. Vežić.

Koliko se da razabrati, na kamenu se (sl. 1) vidi sljedeće:

A?JN XIII TE'PORIB' DN IOH' EPS' P ID XIII A' NATA' CONSTI' MVDI [.] ð(?)CCCV

Sačuvani ulomak na početku, u sredini i na kraju ima brojke, a između njih dva tekstualna stavka. Čini se da je čitav preživjeli zapis zapravo samo datacija.

Najjasniji je *prvi tekstualni* dio, koji događaj o kojem se kamenu spomen nije sačuvao smješta u vrijeme biskupa Ivana:

TE'PORIB' DN IOH' EPS' - *te(m)porib(us) d(omi)n(i) Ioh(anis) ep(i)s(copi)*, ("u vrijeme gospodina biskupa Ivana"). Riječ je o uobičajenom izrazu datacije, s ablativom imenice *tempus* i pripadajućim imenom osobe u genitivu. Klesar je označio izostavljanje slova *-m-* i završetka *-us* u riječi TE(m)PORIB(us) malim trokutom unutar gornjeg dijela E odnosno iza B, što se također često sreće na ranosrednjovjekovnim spomenicima, istočnojadranskim i inače. Pokratio je također riječi D(omi)N(i) IOH(anis) i EP(i)S(copi). Pritom nije obilježio ispuštanje slova *omi* i završnog *-i* u D(omi)N(i).

Razlike postoje u čitanju EPS'. Radić to reproducira kao EP(i)S(co), uzimajući sljedeće PI (prekriženo P i I) kao završetak riječi *episcopi* (prema Stjepčević, 1938: 65, bilj. 13). Međutim, prekriženo P teško da vrijedi kao obično P. Tu će Kovačević (1955: 2-3) biti u pravu kad ga čita kao *per*. Ali on EPS* prevodi kao EP(i)S(copi)I, dodajući na kraju slovo I koje ne postoji na tom mjestu.

P ID XIII - Premda vjerujem da je Kovačević dobro prepoznao P kao *per*, mislim da nije u pravu kad to dalje čita kao pokratu od *perpetuo*,² što bi bio epitet koji se daje

² Trebalo bi biti *perpetui* da se slaže s *domini Iohannis episcopi*.

biskupima, "kao na novootkrivenom natpisu sa poč. IX veka u Ulcinju". (Nije mi poznato na koji natpis se ovdje misli.) Nije mi poznat ni primjer biskupa s tim epitetom; dobivaju ga obično carevi. Mislim, dakle, da je to latinski prijedlog *per*,³ koji zajedno s *IĐ* (*I* plus prekriziženo *D*) čini izraz *per i(n)d(ictionem)* XIII, "za vrijeme 13. indikcije". Kovačević je sada ispustio *I* u čitanju, a *Đ*⁴ tumači kao *die*, što bi inače moglo biti kad bi se protumačilo i prethodno *I*. Ovako preostaje čitati sve skupa drugačije. Na dobrom tragu bio je Radić kad je *Đ* shvaćao kao (*in*)*D(ictione)*. Početno *I* bio je već potrošio u prethodnom *ep(i)s(co)pi* pa mu je ovdje nedostajalo. Ono je bolje čitati kao početak sljedeće riječi, jer olakšava i podupire lekciju *I(n)D(ictione)*.

Ako smo u pravu, onda ni tu klesar nije trokutićem označio ispuštanje *n* u *I(n)D(ictione)*.

A' NATA' CONSTI' MVDI [.*?*] *I* - *I* ovdje je Radić bio uspješniji u odgonetanju od Kovačevića, ali ne sasvim uspješan. Radićeva transkripcija glasi: *A NATA CONSTI(tutione) MV(n)DI A(nno)*..., što bi značilo "od rođena stvaranja svijeta, godine...". Čitanje je nespretno jer se particip *nata* i imenica *constitutione* preklapaju u značenju i ne daju dobar smisao. Uz to, iza prvog *A* nalazi se znak ispuštanja. Mislim da je posrijedi izraz *A(nno)*, ("godine"); ili eventualno prijedlog *a* ("od"), u kom slučaju znak iza *A* ne bi značio ispuštanje kao inače, nego bi samo razdvajao dvije riječi. Radić je *A(nno)* vidio na kraju čitave sintagme, na oštećenju veličine jednog slova, no ondje ga je po sačuvanim tragovima nemoguće prepoznati. Predlažem dakle: *A(nno) NA(tivi)TA(is)*⁵ *CONSTI(tutoris) MV(n)DI*⁶, "godine od rođenja Stvoritelja svijeta"; ili možda *A NA(tivi)TA(te)*... ("od rođenja..."). Drugim bi se, naime, prijedlogom izbjeglo gomilanje genitiva (*nativitatis constitutoris mundi*), ali bi bila ispuštena riječ *anno*, koja je redovito sastavni dio datuma. Pritom nije sigurno je li ispuštanje *tivi* u *NA(tivi)TA(is)* bilo obilježeno uobičajenom interpunkcijom, ili je rupica između *A* i *T* slučajno kasnije oštećenje.

Na samom kraju moglo je stajati, i po tragovima i po smislu, *D(e)I FI(li)*, "Božjeg sina", na taj način da je *D* zauzimalo gornju polovicu oštećenog prostora, da je *I* bilo upisano u *D* kao u *MV(n)DI*, a da se *F* nalazilo u donjoj polovici; *I* je sačuvano kao posljednji znak ispred broja na samom završetku natpisa.

³ Isto takvo prekriziženo *P* nalazi se npr. na nadvratniku crkvice sv. Martina nad Zlatnim vratima u Splitu i jednako se čita (Rapanić, 1963-1965: 288-289).

⁴ Znak *Đ* ne reproducira sasvim precizno znak na kamenu, gdje poprečna crtica siječe samo zaobljeni polukrug slova *D*, ne i njegovu okomicu. Znak *Đ* najbliže je što sam uspio pronaći.

⁵ Kršćanska era kao način računanja vremena stvorena je u Italiji sredinom 6. st., ali se širila vrlo sporo, najprije u privatnim aktima; u Engleskoj i Španjolskoj sreće se krajem 7. st., u Galiji sredinom 8., a papinska pisma prihvaćaju je tek u drugoj polovici 10. st. Pritom preteže tzv. *stilus incarnationis*. (*Dictionaire*: V, 361-362. Usp. i Stipišić: 193-195; Šanjek, 212-213.) *Stilus nativitatis* prevladao je mnogo kasnije, u zreлом srednjem vijeku, ali već Beda Časni (oko 673-735) u knjižici *De temporibus* spominje oba izraza kao istoznačnice: *anni ab icarnatione domini... Isti sunt anni nativitatis domini*. ("godine od Gospodinova utjelovljenja... To su godine od Gospodinova rođenja." Beda: XIV) Najstariji primjer koji sam zasada uspio pronaći jest iz *Conversio Bagoariorum et Carantanorum*, spisa nastalog oko 870. u Salzburgu (*Conversio*: 76 i d.). U našem Kodeksu ima ga jedino Pincijeva listina: *Anno natiuitatis eiusdem domini nostri Iesu Christi milesimo...* (*Codex*: 51; "tisućite godine od rođenja istoga gospodina našega Isusa Krista").

⁶ Sintagmom *Constitutor mundi* služe se Laktancije i Ambrozije (*Thesaurus*: 527).

Kovačević pak prenio je dotičan tekst ovako: *D(ie) XIII IAN(uarii) NATA(vitate) D(omini) NOST(r)II(h)V (x?)P*. Za takav ishod potrebno je, međutim, mnogo više napora, interveniranja, pa i žmirenja. Kovačević je, naime, posljednji znak iz broja *XIII* uzeo *istovremeno* i kao početak riječi *IAN(uarii)*! Zatim, premda ne tako važno, *NATA(vitate)* bi bila sasvim neobična i nepravilna varijanta uobičajenog *nativitate*. Slovo *C* pak trebalo bi čitati kao *naopako D* (okrenuto ulijevo umjesto udesno), prislonjeno uz *N*. Pa i *O* napisano ispod *CN* logičnije je čitati kao *CON*, dakle između *C* i *N*, nego iza *N*, budući da je i napisano *po sredini* ispod *CN*. Vrlo čitko *MV* prenio je kao *IHV*, iako vodoravnoj crti slova *H* nema traga. Jednako tako jasno *D* s upisanim *I* pretvorio je u *x* s upitnikom. Sljedeći znak, istina, mogao bi biti *P*, ali to je preslab razlog za sva upravo nabrojena podešavanja i prilagodbe znakova pretpostavljenom smislu.

đ(?)*CCCV* - Kovačević je ovdje napravio duhovit salto čitajući broj s desna na lijevo. Posljednji znak (*V*) shvatio je ne kao 5, nego kao 500. Tri mala *C* nisu upitna, sigurno znače 300. Ali četvrti mali znak, dolje lijevo, prepoznao je kao *X*, koje bi zajedno s prethodećim mu velikim *I* činilo 9. Ukupno bi operacija izgledala ovako: $IX + CCC + V = 9 + 300 + 5 \cdot 100 = 809$. Problem s ovim natpisom jest to što, u vezi sa sv. Tripunom, postoji (mnogo kasnije i u nevjerodostojnom dokumentu) zabilježen datum 13. siječnja 809. Taj nadnevak svojom privlačnošću utječe na čitanje natpisa jer se želi vidjeti podudarnost papira i kamena. No osim neobičnog čitanja iz suprotnog smjera i čitanja 5 kao 500, i znaku *X* nedostaje gornji desni krak.

Radić je broj pročitao kao 805 i mislim da je u pravu. Donji lijevi od četiri mala znaka morao je biti đ (uncijalno *d*), isti i u istoj funkciji broja 500 kao i na Branimirovu natpisu iz Muća (v. npr. *Hrvati i Karolinzi*: 287) i epitafu kraljice Jelene (npr. Suić, 1984: 23). Donji dio slova bio bi oštećen kao i gornji dijelovi dvaju gornjih *C* i okvir natpisnog polja iznad njih.

Važna potpora godini 805. jest i činjenica što upravo tada pada i 13. indikcija!

Kovačević pomišlja na to da je riječ i o 795. godini (*CCXCV*) pri čemu bi broj 500 (*D*) bio ispušten, ali odmah i odustaje od te mogućnosti.

Poteškoća ostaje oko tumačenja *ureza* između gornjeg lijevog *C* i đ koje se nalazi ispod njega, je li on tu namjerno ili slučajno. Previše je pravilan da bi bio nehotičan, a opet previše nerazumljiv da bi bio namjerno uklesan.⁷

...*JA?N XIII* - Početak teksta Radić je vidio kao *AN(no)*. Kovačević čita broj kao *XII*, smatrajući da je sljedeći znak *T*, ali *T* se već nalazi odmah u nastavku, spojen s *E*. Čini se da je Kovačević to drugo *T* zanemario, što ne bi trebalo, jer u protivnom imamo *E* s četiri vodoravne crtice. Problem je u tome što je lijevi krak vodoravne crte slova *T* dulji od desnog, ali slično je i kod *T* u riječi *NATA* na desnoj strani natpisa.

Najmanje izgleda ima Jakšićev prijedlog *N X(ris)TI* (*Hrvati i Karolinzi*: 124), jer ako bi treći znak poslije *X* još i mogao biti *T*, drugi već ne, a pogotovo ne prvi. Do njega vodoravna crta ne dopire.

⁷ Sugestija kolege Vežića je da bi posrijedi mogao biti križ, kao znak svršetka. No onda ostaje pitanje zašto nije na sredini slobodnog prostora, i uopće, zašto nije na samom kraju poruke.

Čitanje ove početne skupine znakova povezano je sa srednjim dijelom, *P IÐ XIII*, i s krajem natpisa, *Ð(?)CCCV*. Ako je točno da se u sredini natpisa nalazi trinaesta indikcija, onda ona utječe na razumijevanje brojki na početku i na kraju ulomka. Naime, trinaesta indikcija dolazila je 790. godine, 805. i 820., da navedemo samo tri koje su u najužem izboru. To znači da bi se na kraju natpisa morala nalaziti jedna od njih tri. A na početku trebala bi, najvjerojatnije, stajati godina vladanja bizantskog cara, ili pak dan i mjesec godine spomenute na kraju natpisa.

Kovačević (1963: 150) misli da je tu riječ o dvanaestoj godini Ivanova biskupovanja, no nastavak (*temporibus*), čini se, isključuje taj prijedlog. Godine vladanja drugačije se konstruiraju u rečenici, npr. na nadvratniku katedrale sv. Marije u Puli: ... *ep(i)s(copi) sed(is) an(no) V (Hrvati i Karolinzi: 60)*; ili na natpisu biskupa Ivana iz San Apollinara in Classe: ...*Leone quidem clementiss(imo) imp(eratore) anno XV, Constantino vero a D(e)o coron(ato) imp(eratore) anno XI* (Ravena); kod tako preciznih datacija nema riječi *temporibus*.

Od bizantskih pak careva ni jednomu trinaesta godina vladanja ne pada u vrijeme trinaeste indikcije. Po dužini vlasti u obzir dolazi samo Konstantin VI. (780-797), ali trinaesta godina njegova carevanja bila bi 793. Čini se, dakle, da se prvim brojkama u natpisu kazivao datum događaja koji je na njemu bio zabilježen, a to je poznati 13. siječnja iz Andreacijeva povelje. Stoga predlažem: ...*die i?}AN(uarii) XIII*.

Čitav bih, dakle, sačuvani tekst ovako tumačio:

...*die i?}AN(uarii) XIII, TE(m)PORIB(us) D(omi)N(i) IOH(anis) EP(i)S(copi), P(er) I(n)D(idictionem) XIII, A(nno) NA(tivi)TA(tis) CONST(tutoris) MV(n)DI, [d(e)i f?}I(lüi?)*, *Ð(?)CCCV*.

"(...dana?) 13. siječnja, u vrijeme gospodina Ivana biskupa, 13. indikcije, godine od rođenja Stvoritelja svijeta, (Božjeg sina?), 805."

Time se gubi podudarnost godine na natpisu i one iz Povelje, što im je davalo uzajamnu čvrstoću, čime su se međusobno potvrđivali. Ostaje zajednički dan i mjesec, 13. siječnja. Po našoj interpretaciji kameni zapis morao bi biti četiri godine stariji od Povelje. Ako su obje godine ipak točne, to znači da su posrijedi morala biti dva događaja. O jednom govorio je natpis, a zacijelo se radilo o gradnji crkve ili njena kamenog namještaja. Povelja bi se morala odnositi na nešto drugo, no oboje moralo se ticati sv. Tripuna. Što поближе, teško je reći, jer je Povelja sama neautentična, sadržaj previše nepovezan, a naslov, jedino mjesto na kojem se navodi datum, nejasan: *Instrumentum corporis nostri gloriosi confalonis s. Tryphonis anno a Christi incarnatione octingentesimo nono die decima tertia ianuarii* (Kovačević, 1956 a: 93), "Isprava o tijelu našega slavnog stjegonoše s. Tripuna, godine od utjelovljenja osamsto devete, dana trinaestoga siječnja". Datira se, dakle, *instrumentum?*

NATPIS IZ BIJELE

Na licu Crkve svetog Petra u Bijeloj, s lijeve strane vrata kao spolij uzidan je kamen s natpisom *EPISCOP* i s dvjema kukama odozgo, nagnutim udesno (sl. 2). U čitanju nema poteškoća i zato ga ostavljamo po strani.

Slika 2: natpis iz Bijele, desni; fotografija: Z. Čubrović.

S desne strane vrata uzidan je drugi kamen s natpisom i pet kuka iznad njega koje su nagnute ulijevo (sl. 3). Na desnom kraju toga drugog kamena već je Frane Bulić prepoznao ime biskupa Ivana, no lijevi kraj ostao je nerazumljiv (Kovačević, 1955: 3). Čini mi se ipak da nije beznadan pokušaj odgonetanja vidljivih tragova, premda je gornji dio natpisnog polja dosta propao, zacijelo uslijed izloženosti vremenskim neprilikama i zbog tereta zidne mase koja ga pritišće.

Slika 3: natpis iz Bijele, lijevi; fotografija: Z. Čubrović.

Izgleda mi uvjerljivo sljedeće čitanje:

...?]MAG' IMP' ET DN' IOH'

Počet ćemo od kraja. DN' IOH' Frane Bulić pročitao je kao *D(ominus) N(oster) IOH(annes)*. Jovan Kovačević predložio je varijantu *D(omi)N(us) IOH(annes)*, što mi se čini vjerojatnijim, budući da je riječ o biskupu, a ne o caru ili Bogu kojima se obično obraća s "naš gospodin". Premda, kako ćemo vidjeti, sintagmu će biti bolje gledati kao genitiv nego kao nominativ.

Prilično je sigurno da je desna strana natpisnog polja cjelovito očuvana, budući da se na samom kraju kamena vidi urez koji je najvjerojatnije obrub polja. Isto tako, iza IOH prazan je prostor kakva inače nema među slovima. Sasvim sigurno očuvan je *lijevi* obrub na natpisu *EPISCOP*. To znači da je na izvornom postavu spomenika IOH bio na kraju jedne grede, a *EPISCOP* je tvorio početak druge, koja je po smislu teksta ("gospodin Ivan, biskup") slijedila neposredno iza. Njihov spoj morao je biti na sredini spomenika, sudeći po kukama koje su nagnute u suprotnim pravcima.

Ispred DN' IOH mislim da je stajalo *ET*. *E* je izvan sumnje, ali na *T* ne vidi se jasno vodoravna crta jer je kamen tu u vrlo lošem stanju. Slova su inače na oba kamena pisana vrlo zbijeno, s malim razmacima. Razmjerno velika udaljenost između *T* i *D* upućivala bi na to da se doista radi o *T*, kome zbog vodoravne haste treba više mjesta nego slovu *I*. Lijeva strana te haste, ona prema slovu *E*, morala je međutim biti kraća jer je i razmak manji, iako ne onako mali kao između ostalih slova. Ako je tu stvarno napisano *ET*, onda je taj veznik najvjerojatnije povezivao dvije skupine riječi u *istoj funkciji* u rečenici. Jedna od njih je *d(omi)n(us) Ioh(annes) episcop(us)*. Ispred veznika morala se dakle spominjati još jedna *osoba*. U MAG' IMP' u tom se slučaju lako otkriva *mag(nus) imp(erator)*.⁸

Poteškoću stvara to što je *I* predaleko od *M*, skoro kao *T* od *D*. Jedino objašnjenje moglo bi biti da klesar ovdje nije bio dosljedan pa je ostavio neuobičajeno velik razmak između slova. Ni *M* nije potpuno sigurno, slabo su vidljive kose crtice, osobito desna. Moglo bi se raditi i o *H*, premda je to manje vjerojatno, zato što vodoravna crta nije isklesana jednako široko i duboko po cijeloj dužini. U njenoj sredini sačuvan je neudubljen djelić kamena; mora da je posrijedi pukotina, slično kao i na dvama mjestima iznad te vodoravne crte, pa izgleda kao da postoje dvije ili čak tri takve. I drugo, između *M* i *A* nije vidljiv znak pokrate, a ispred *M* čini se da jest, pa je to zajedno s *G* morala biti jedna riječ. A da se radi o *G* a ne o *C*, vidi se po jasnoj crti koja od donjeg završetka *C* ide ulijevo, blago zakošeno prema dolje. K tome, *C* bez te crtice koja ga pretvara u *G* bilo bi jedino kraće slovo koje ne bi dopiralo do donje crte.

Ako su dosadašnje postavke točne, ako je dakle uistinu pored biskupa riječ o caru, onda su po svemu sudeći oba bili uvršteni kao vremenska odrednica pothvata o kom se izvješćivalo na natpisu. Stoga ih treba zamišljati u genitivu, u sklopu uobičajena izričaja *...temporibus NN] mag(ni) imp(eratoris) et d(omi)n(i) Ioh(annis) episcop(i)*.

⁸ Analogije: *Imp(eranti)b(us) piissimis d(ominis) n(ostris) Leone et Constantino a D(e)o coronat(is) pacific(is) magnis imp(eratori)b(us)*, Ravenna, San Apollinare in Classe, natpis biskupa Ivana, 731 (Falkenhausen: 3-136); *Imperantibus piissimis [et perpetu]is augustis Basilio et Constantino, a deo coronati magni imperatores*, Zadar, 986? (Codex: 45); *regnantibus dominis nostris Basilio et Constantino, magnis imperatoribus*, Split, 1000 (Codex: 51).

Povijesno gledajući, najzanimljivije je, naravno, pitanje o kojem je caru riječ. Na samom početku kamena, gdje očekujemo carevo ime, daju se naslutiti dva slova, vjerojatno *RQ* (*Q* pisano kurzivno, *q*), ili *ICI*, i iza toga znak pokrate, gore desno od *Q* odnosno od drugog *I*. *Q* čitamo kao veznik *q(ue)* ("i"), a *R* bi moglo biti posljednje slovo iz imena cara. Pomišljamo na Nikefora I (802-811), oslanjajući se na kotorski natpis u kome se također pojavljuje biskup Ivan, a ujedno i datum unutar Nikeforova vladanja.

Takvu se čitanju, međutim, opire veznik *que*; i pred carevim imenom, naime, morala je stajati titula *dominus* (ili neka slična), a nema smisla povezivati "gospodin" i "Nikefor" veznikom "i". Zato će se trebati prikloniti lekciji *ICI*, što onda još nedvosmislenije upućuje na istoga cara.

Ako smo u pravu, tekst bi glasio:

*...temporibus domini N?ICI?(fori) MAG(ni) IMP(eratoris) ET D(omi)N(i) IOH(annis)
/ EPISCOP(i).*

("... u vrijeme gospodina?) Nikefora?, velikoga cara, i gospodina Ivana / biskupa".

U Kotoru je inače sačuvan ulomak s natpisom *...IKIFORIVS N...*, međutim J. Martinović (1995: 349-350) drži da se odnosi na donatora, a ne na cara, argumentirajući kako "u prvoj polovini IX. stoljeća bizantska vlast nad dalmatinskim gradovima praktično nije postojala". Naša bi interpretacija natpisa iz Bijeje to (donekle) opovrgavala.

Na kraju, najvažnijim mi se u Kotorskom natpisu čini vraćanje na Radićevo ponešto preinačeno čitanje indikcije i godine koje podupiru jedna drugu. Zajedno daju uvjerljivost prepoznavanju carske titule, a vjerojatno i careva imena na natpisu iz Bijeje.

LITERATURA

Beda Venerabilis, *De temporibus liber*, XIV; http://nabkal.de/beda2/beda2_14.html

Codex diplomaticus: sv. I, Stipišić - Šamšalović, Zagreb, 1967.

Dictionnaire d'archéologie chrétienne et de liturgie, tome cinquième, 1re partie, Paris, 1922.

Vera von Falkenhause, "I Bizantini in Italia", u: *I Bizantini in Italia*, Milano 1982, 3 - 136.

Hrvati i Karolinzi: Katalog, Split, 2000.

Milko Kos, *Conversio Bagoariorum et Carantanorum*, Ljubljana, 1934, www.ff.uni-lj.si/oddelki/Zgodovin/CONVERSIO/Conversio.doc (24. 7. 2006).

Jovan Kovačević, "Srednjovjekovni epigrafski spomenici Boke Kotorske II", *Spomenik*, 105, Beograd.

Jovan Kovačević, "Marginalije uz probleme arheologije i umetnosti ranog srednjeg veka", *Zbornik Filozofskog fakulteta*, VII-1, Beograd, 1963.

Jovan Kovačević: *Istorija Crne Gore I*, Titograd, 1967.

Jovan M a r t i n o v i ć, "Pokušaj rekonstrukcije ciborija kotorske katedrale", *Petriciolijev zbornik*, I, Split, 1995 (1996), 345-355.

Jakov S t i p i š i ć, *Pomoćne povijesne znanosti u teoriji i praksi*, Zagreb, 2. izd. 1985.

Ivo S t j e p č e v i ć, 1938: *Katedrala sv. Tripuna u Kotoru*, Split.

Mate S u i ć, 1984: "Prilog tumačenju natpisa kraljice Jelene", *Starohrvatska prosvjeta*, III. serija, 14/1984.

Franjo Š a n j e k, *Latinska paleografija i diplomatika*, Zagreb, 2004.

Thesaurus Linguae Latinae: vol. IV, fasc. I, Leipzig, 1976.

TWO INSCRIPTIONS FROM BOKA KOTORSKA WITH THE NAME OF BISHOP JOHN

SUMMARY

The author proposes revisions in the extant readings of the inscription from Boka Kotorska, especially the one proposed by Kovačević, which will restore the synchrony of the year with the indiction; in such a manner the interpretation gains in persuasiveness.

At the beginning of the, up to now incomprehensible, inscription from Bijela the author sees the possibility of recognizing the title of an emperor and probably the name of the emperor himself, Nikefor I.

In such a manner both inscriptions mutually corroborate themselves and confirm the opinion that we are dealing with the same, as it appears, very industrious bishop from the beginning of the 9th century.

KEY WORDS: *Epigraphy, Middle Ages, Boka Kotorska, bishop Ivan, tsar Nikefor I.*

